

מבוא

חיפוש דרך

"אֵיפָה?! "משבר ההורות בת-זמננו והקריאה להורה מגדל

הקריאה "אֵיפָה" מופיעה לראשונה בסיפור המקראי אודות גירוש אדם וחוה מגן העדן, ומופנית אל אדם שהסתתר מפני האל לאחר שאכל מפרי עץ הדעת. וכך נאמר בו: "...ונחמד העץ להשכיל... ותפקחנה עיני שניהם... ויתחבא האדם ואשתו... ויקרא ה' אלהים אל האדם ויאמר לו: אֵיפָה" (בראשית, פרק ג', וי-ט). ומיד לאחר מכן באה תשובתו של אדם: "...את קולך שמעתי בגן ואירא כי עירם אנכי ואחבא" (שם, שם, י).

אדם הסתתר בגלל העומס הבלתי נסבל של הידע שהעניקה לו חוה, האם הקדומה, בעידודו של הנחש. ידע שהוא חשף ואשר חשף אותו, תרתי משמע; ידע מציף שהוא קיבל כתוצאה מחיפוש הדעת, ואשר בניגוד לציפייה ולאשליה שדחפו אותו לחיפוש, גרם לו לראות את עצמו עירום ומוגבל. ההורה בן זמננו גם הוא, כמו האדם הראשון, מסתיר את עצמו, אם כי לא מפני האלוהים אלא מפני ילדו. גם ההורה בן זמננו מסתתר, מבוהל מהעומס הבלתי נסבל של סוג ידע שהוא חשף ואשר חשף אותו.

מפני מה בורח ההורה בן זמננו? מהו הידע שדוחף אותו להסתיר את עצמו בדומה לאבינו הקדמון אדם, ושמביא אותנו לקרוא לו: אֵיפָה?! מדובר בידע שנרכש במאה השנים האחרונות אודות תהליכי ההתפתחות של נפש האדם בכלל, ונפשם של ילדים בפרט. ידע אשר חשף את ההורים לאפשרות שהם עצמם עלולים לגרום לנזקים נפשיים אצל ילדיהם בתהליך גידולם. ידע זה חשף את ההורה ב"מערומויו" וגרם לו להסתתר. כיצד מסתתר ההורה בן-זמננו ומהו סוג הסתתרות זה? איך כל זה קרה? מהו המחיר שילדינו משלמים על כך? איך לצאת מן הסבך? בשאלות אלה ובאחרות הנגזרות מהן, דן הספר הזה. מטרתו לתרום להורים וילדיהם - כול אחד בתפקידו - מעט יותר אמונה וביטחון ביכולתם לגדול. אם הוא יצליח בזה, ולו במעט, תהיה בו משמעות.

חיפוש דרך

סרטו של מרקו טוליו ג'ורדנה (Marco Tullio Giordana) "קסם הנעורים" מתאר, דרך סיפור חייהם של שני אחים, ניקולה (Nicola) ומתיאו (Matteo), שלושה עשורים בתולדות דור של צעירים איטלקים, מראשית בגרותם באמצע שנות ה-60 ועד מלוא בשלותם וההכרה באובדן הנעורים, בסוף המילניום.

עם סיום לימודי הרפואה, ניקולה בחר להתמחות ולעסוק בפסיכיאטריה. עוצמת האופטימיות באווירת "קסם הנעורים" ששררה אז באיטליה, עם האמונה שהטיפול בשונה ובחריג נושא בחובו פוטנציאל חברתי מהפכני, מביאות אותו לבחור בדרך בה הוא בחר. בחירה דומה עשו צעירים אחרים בתחילת דרכם כרופאים באיטליה של אותן שנים, ביניהם גם אני.

ניקולה נשאר באיטליה. אני, נגוע בחלום נוסף, העתקתי את מגורי ישראל. בסיום הכשרתי כפסיכיאטר, פניתי למסלול התמחות נוסף בפסיכיאטריה של הילד והמתבגר, ומיד לאחר השלמתו זכיתי לעמוד בראש השירות לטיפול בילדים, מתבגרים ובמשפחותיהם במרכז הקהילתי לבריאות הנפש. שם פגשתי מקרים ומצבים שונים מאלה שהכרתי במסלול ההכשרה בבית החולים האוניברסיטאי בו התמחיתי. ייחודם נבע מהשילוב של תופעות נפשיות חריגות עם קשיים סביבתיים ותרבותיים גדולים. מקרים אלה דרשו דרכי חשיבה והתערבות אחרות, לא שגרתיות, במיוחד במצבי משבר ובמצבים של היעדר שיתוף פעולה או מוטיבציה לשינוי.

השאלה איך להביא את הטיפול אל הנזקק ואת הנזקק אל הטיפול הייתה הרבה יותר קשה וחשובה משאלת הטיפול עצמו. הפער בין הצורך בטיפול לבין הנכונות לקבלו היה עצום. המענה למקרים חריגים ואף קיצוניים אלה לא היה מצוי במסגרת החשיבה הרפואית והטיפולית המקובלת. החיפוש אחר דרכי גישה לא שגרתיות, יצירתיות ולא מקובעות היה הכרח, לא אופציה. האלטרנטיבה הייתה ויתור והשלמה פסימית עם סוג של תבוסתנות טיפולית וחוסר מעש כאילו מפוקח.

ד"ר מרי דבור, מרצה אורחת מקנדה שהתארכה במרפאה, הפגישה אותי עם אפשרויות החופש בתוך הקיים והממוסד, ועם הקסם של הלא שיגרתי במציאות נתונה ומקובעת. כעבור כשלוש שנים, למרות העניין באתגרים הקליניים, הגעתי להכרה שניהול אינו עיסוק המתאים לאופיי וליכולותיי. גם אחרי שנפרדתי מהעבודה הציבורית והקמתי קליניקה פרטית עצמאית, וגם אחרי שעוצמת "קסם הנעורים" חלפה (ולא מתוך בחירה), נשארה בי, חזקה ואיתנה, עוצמת הקסם של הלא-שיגרתי אשר בא לידי ביטוי בתוך הקיים והנתון, ולא במקומם.

הקסם של הלא-שיגרתי, והעניין במצבים בהם, מצד אחד, הנחיצות בטיפול משוועת, ומצד שני, ההתנגדות לטיפול מוחלטת, הביאו אותי להשאיר בקליניקה הפרטית שלי נישא למקרים "בלתי אפשריים", שלרוב לא מוצאים מקום בטיפול פרטי. פגשתי הורים טובים, אכפתיים ודואגים לצעירים ולילדים שסירבו לקבל טיפול, על אף מצבם הקשה, או הקשה מאוד, ועל אף הלחץ מצד בני המשפחה.

קשת הבעיות הייתה רחבה: פסיכוזות עמידות לטיפול, אנורקסיה, מצבים רגרסיביים קשים, אי-תפקוד ואלימות על רקע הפרעות אישיות או הפרעות התנהגות, שימוש בסמים, נסיגה והתנתקות חברתית, תמונות פסיכופטיות, התנהגות אובדנית וניסיונות התאבדות, משברי אימוץ בקרב מאומצים, אי-התאמה לכל מסגרת - חינוכית, תעסוקתית, שיקומית - או נשירה ממנה. ההורים היו מגיעים אלי עם הבקשה המאגית והנואשת שאטפל בילדם, שאמצא דרך ליצור איתו קשר, שאגיד להם מה לעשות כדי שהבן או הבת יסכימו להגיע למשרדי פעם אחת לפחות, שאפגוש

אותם, מבלי שיידעו שאני פסיכיאטר, שאבוא לביתם בזוהר בדויה. בכל פנייה היה שילוב של סבל, מצוקה וחוסר אונים קיצוניים! ההורים היו מגיעים כשהם מותשים משורה ארוכה של כישלונות, ועם המסר של גורמים טיפוליים שונים שלא ניתן לעשות דבר, כל עוד הנער אינו מסכים להיות חלק מטיפול: "אפשר רק להתפלל להידרדרות נוספת, שתצדיק טיפול כפוי באשפוז או במוסד שיקומי".

חברתי אל ההורים בחוסר יכולתם להיכנע למסר ולמצב שמבחינתם הם בלתי אפשריים. במקום להצטרף לתפילת הגורמים הטיפוליים להידרדרות נוספת שתצדיק טיפול כפוי באשפוז או במוסד שיקומי, חיפשתי יחד איתם דרכים שישפיעו על בנם או בתם. באופטימיות ובקסם ההליכה בדרך הלא-שגרתית, היו שלובים היענות לצרכים ולמצוקה של הפונים אלי וביטוי לאופי ולנטיות הלב שלי, אך חשוב מכול - הייתה זו דרך לחולל תמורות, והתוצאות היו מעודדות. מעין טפטוף של "ניסים" שנשענו על שילוב אינטואיטיבי של מרכיבים מהחשיבה הפרדוקסאלית, האריקסוניאנית (eriksonian) והאסטרטגית עם הידע הרפואי והפסיכואנליטי השיטתי שהפעלתי בשטחים אחרים של עבודתי הקלינית.

במהלך הזמן התווספה לקבוצת "סרבני הטיפול" קבוצה אחרת של מטופלים קשים, אותה אני מכנה "התקועים". מדובר בקבוצה של ילדים וצעירים אשר הסכימו לקבל טיפול הולם לפי כל קנה מידה. ועם זאת, מידת השיפור במצבם לא עלתה בקנה אחד עם ההשקעה הטיפולית המרובה. האינטואיציה הובילה אותי להציע להוריהם לעבוד גם איתם, בנוסף לעבודה עם בנם או בתם, בדרך שפיתחתי. לשמחתי - וחשוב יותר לשמחתם - ההימור הצליח, והתוצאות היו מאוד מעודדות.

הניסיון הראה שכמעט ללא יוצא מן הכלל, כשההורים מצליחים להיצמד להנחיות ההדרכה ולהתמיד בהן, ההתערבות הטיפולית באמצעותם מעוררת בקרב ה"סרבנים" מוטיבציה לטיפול ומביאה לשיפור ניכר במצבם. אצל ה"תקועים" ההתערבות מוליכה להיחלצות מפתיעה ממצב של חוסר מוצא מתמשך. עקביות התוצאות החיוביות והצטברות "ניסים" שהפכו לשגרה, שכנעו אותי שמדובר ביותר מאשר צירוף של אופטימיות עם יכולת לעבוד בתנאים מיוחדים.

לצד הסיפוק מההצלחות הטיפוליות מצאתי את עצמי מוטרד. לא היו לי כלים תיאורטיים שדיברו אלי ויכלו לעזור לי להבין, כיצד מודל אחד של התערבות מתגלה כמרפא קשת כל כך רחבה של הפרעות. שיערתי שדרך ההתערבות שפיתחתי אינה משפיעה באופן ספציפי על כל אחת מההפרעות, אלא על פן אחד המשותף לכל הפתולוגיות ולכל מצבי המצוקה של שתי האוכלוסיות. מהו אפוא פן זה?

לדעתי מדובר בהיעדר חוויה פנימית של "אחריות" (agency) או "בעלות" (ownership) מצד הילד או המתבגר על מצוקתו, או מחלתו. היעדר התחושה הפנימית הזו נובע מהמציאות התוך-נפשית של הנער ומדינאמיקת היחסים הורה-ילד.

התברר לי שבכל המקרים בהם טיפלתי, היו ביחסים הורה-ילד מרכיבים שמנעו את היווצרות החוויה הפנימית של אחריות או בעלות על המצוקות אצל הילדים. במקרים שבטיפול, כל עוד לא חל שינוי בציר של יחס ההורים אל הילד, הגישה אל החלק התוך-נפשי של הילד הייתה חסומה. באופן מטפורי התברר לי שחוויה פנימית של אחריות ובעלות על הקשיים והבעיות אצל הילד היא בעלת משקל מכריע לריפוי, והיא בחזקת מערכת חיסונית חזקה ופעילה שיש בכוחה לטפל ב"זיהומים" ולאפשר החלמה גם ממצבים קשים. היעדר חוויה כזו אצל הילד נובע מקושי או מאי-היכולת של ההורה האכפתי, לתת ביטוי ברור, עקבי ולא תוקף לצרכים ולציפיות שלו. מדובר בהורים הלכודים בקונפליקט בין מתן ביטוי רומס-מסרס לצרכיהם, לבין היעדר מתן ביטוי לצרכיהם מחשש לרמיסה ולסירוס הילד. מצב זה יוצר מציאות שבה הילד מרגיש מחוק ולפיכך לא אחראי על גורלו, או לחילופין חסר הנהגה ויתום בשדה החיים.

במהלך הזמן שמת לי לב לעובדה מעניינת נוספת. התברר לי שהבעיה ביחסי הורה-ילד אינה רק בעייתם של ההורים שפנו אלי. הקשיים שמאפיינים את ההורים וילדיהם הנתונים במצוקות קשות, משיקים לבעיות ולהתמודדויות המאפיינות את ההורות בת זמננו. מדובר בבעיה שהיא תרבותית-סביבתית. ההורה של היום מתקשה להתמודד עם מצבים שבהם יש פער או אי-התאמה בין בחירות הילד - ביחס לעצמו או ביחס לסביבתו - לבין מה שנראה כטובת הילד בעיני הורה אוהב, אכפתי ואחראי. הקושי הזה קשור לספקות ולבלבול ביחס לנכון ולא נכון בתרבות העכשווית הפלורליסטית. אובדן האבחנה האובייקטיבית בין השניים נטלה מההורה את היכולת לתת ביטוי למה שהוא, באופן אישי וסובייקטיבי, תופש כמזיק. וכך, למרות שכאן לא מדובר בקונפליקט בין רמיסה לנטישה, עדיין התוצאה היא אותה תוצאה. ההורה הנבון והלא יודע מוותר על תפקיד המוביל, וכתוצאה מכך גם ילדו נשאר חסר הנהגה ויתום בשדה החיים.

ממקום זה יכולתי לראות שעבודתי עם ההורים רלוונטית לקשת רחבה של בעיות שהורים פוגשים בתהליך המרתק - ולעתים קרובות מדי המפרך - של גידול ילדיהם. ההבנות ודרכי הטיפול שגיבשתי במהלך השנים, התבררו לי כנותנות מענה לבעיות חינוכיות והתפתחויות רגילות למדי. בעצם הן מבטלות את ההבחנה בין בעיות חריגות לבעיות רגילות; הן עוסקות ביכולת ובאחריות של ההורה, לתת כיוון בריא ומגדל לילדו בכל צומת בו קיימים פער או אי-התאמה בין בחירות הילד - ביחס לעצמו או ביחס לסביבתו - לבין מה שנראה כטובת הילד בעיני הורה.

ברצוני להציג בספר זה מונח שהתפתח בעבודתי עם הורים, אותו אני מכנה "שפה מגדלת". מדובר בדרך של התייחסות ותקשורת שבכוחה לאפשר להורה לתת כיוון מגדל לילדו, בלי הנזקים, הפחדים והמחירים הנובעים מהרמיסה והסירוס הכל כך שכחים במצבים בהם הורה מבקש להיות מוביל ומנהיג. רכישת שפה זו מאפשרת להורים, מצד אחד, ביטוי מלא לעצמיותם, ללא ביטול העצמי של הילד, ומצד שני, מבטיחה הגנה מלאה על עצמיות הילד, ללא ביטול עצמיות ההורה.

ספר זה נכתב מתוך רצון לשתף את ציבור ההורים ואת קהל אנשי המקצוע העוסקים בחינוך וטיפול בהבנות ובידע שרכשתי במשך השנים. בדוגמאות שאביא בספר, אתייחס לא מעט למקרים קליניים, אך מטרתי העיקרית בכתיבת הספר היא להקיש מדוגמאות אלה על בעיות התפתחותיות שכיחות ועל דילמות חינוכיות נורמטיביות.